

A keresztyénség és a philosóphia.

Kaftan: Das Christentum und die Philosophie. Berlin, 1896.

Azok között, kik elsőnek védelmezték meg a keresztyénséget philosóphiai eszközökkel, Justin a vértanú tűnik ki a hit és szeretet műveiben egyaránt gazdag és keresztyénség történetéből. A keresztyén hithűségét vértanúságával is megpecsételt eme férfi magát »a keresztyénséget philosóphiának, sőt az igaz s mindenkit kielégítő philosóphiának« mondotta.

Justin és kortársainak értelmében a philosóphia egészben véve egyrészt »a bölcsesség szeretete s a tudományos ismeret megszerzésért való törekvés«, másrészt »arról szóló tan, hogyan kell élnünk s a dolgokat helyesen megfíelnünk«, vagyis összefoglalása annak, a mit mi ma vallásnak és morálnak nevezünk. A miért is a keresztyén hit istenismeret s a világnak legfőbb ismerete«, tehát a hit lényegileg rokon a jó philosóphiával.

A keresztyénség nem mint a többi philosóphéma emberi találmány, hanem isteni kinyilatkoztatás s közvetlen bizonyosság. A keresztyénség a valódi philosóphia, mivel istentől adatott közvetlen bizonyosság s az örök élet záloga. Keresztyénség és philosóphia tehát Justinéknál nemcsak a közvetlen megegyezésnek, hanem egyúttal a benső egységnek viszonyában áll egymással. A keresztyénség közelebbről a vallást a morállal legszerveesebben összekötő vallásos hit, a melynek álláspontján a világnak helyes értelmezése is van megadva. »Es verbindet uns mit Gott und lehrt uns unser Leben auf Gott richten und die Welt aus Gott verstehen« mondja egészen helyesen *Kaftan*.

De mi már most közelebből a philosóphia? Feleljen e sarkalatos kérdésre a régebbi és újabb philosóphiai gondolkodásnak nagymestere: Aristoteles és Kant. Aristoteles szerint »a philosóphia a lét utolsó alapjainak vagy első okainak tudománya«, míg Kant szerint »a legfőbb jóról szóló tudomány.«

Aristoteles tehát a philosóphiában »az utolsó alapok tudományát« látja. Centrális vagyis alaptudomány az, a mely mint ilyen az elméleti kutatás birodalmának királynője s kincseinek leghibebb őrzője. A tudomány eme birodalma ugyan változatos és sokfélék annak feladatai E birodalomban minden tudományág egy egy sajátos mezőt művel. Se egy ember, se egy korszak, se egy nemzet nem végezheti a nagy munkát. A munka szét van osztva a nemzetek között, a melyek belső fejlődésük törvényét követve, egy egy részét elvégzik Aristoteles a philosóphián a tudást, a tudományt a maga teljességében értette s az egyetemességben ismerte föl a philosóphiai gondolkodás bélyegző sajátosságát. A philosóphia az egyes tudományok összekötő kapcsa; rendszeresítése, összefoglalása az emberi tudásnak, vagyis egyetemességénél fogva a tudományok tudománya, a tudás a

magá egészében. Az egyes tudományok lerakódó központi helye a filozófia, melynek munkája és feladata ott kezdődik, a hol a pozitív tudományok végződnek. Főcélja mindig az összefoglalás s az egységesítés.

Im ez a filozófia Aristoteles szerint, míg Kant abban a legfőbb jóról szóló tudományt látja, mely mint ilyen »a gyakorlati életbölcsesség mestere«.

S vajjon kizárja-e egymást a filozófiának eme két definitiója? korántsem. Még az is, ki a filozófiát centrális tudománynak tartja, méltán várhatja meg tőle, hogy gyakorlati tekintetben is szolgáljon neki felvilágosításokkal és útmutatásokkal. Hisz maga a vallásos erkölcsi élet is mint az emberi szellemi élet általában véve ahhoz a valósághoz tartozik, a melynek utolsó alapjaival foglalkozik éppen a filozófia.

A filozófia a centrális tudomány, mivel a pozitív tudományok között helyreállítja az egységet, s utolsó kimerítő feleletet ad a valólét kérdésére. S itt éppen maga az isten az, ki a valólét mögött áll, s kinek gondolatai s határozatai sajátos örök tárgyai a filozófiának. A bölcsélet legmagasabb feladata tehát az »istenfogalom« megvizsgálása és lehető meghatározása mert Brassai Sámuel »igazi pozitív filozóphiájának« szép szava szerint is »az istent ismeretlennek állítani az istentagadással határos bolondság.« De az isten egyúttal az ember legfőbb java, tehát az istenfogalom életünk legfőbb elméleti s gyakorlati gondolata. S arra a kérdésre, hogy miként emelkedjünk föl a legfőbb jónak fogalmára, nem annyira Kant, mint inkább az egész nyugati spekulatív filozófia ősatya Platon adta meg a feleletet ekképen: a dialektikai gondolkodás s az ismeret köt össze bennünket az istennel s egyedül ez vezet a legfőbb jóról való legbensőbb meggyőződésre. S ez alapon azt mondhatjuk, hogy a filozófiának Platon- és Kant-féle kettős fogalommeghatározása éppen nem zárja ki, sőt inkább kiegészíti egymást. A theológia a hitet a filozófiában adott istenismerethez kötötte, míg másrészt a filozófia az istenismeretet tudományosan értékesítette. A kettőnek egysége a dogma, a melyről Harnack, a berlini egyház- és dogmatörténetíró egészen helyesen mondja, hogy az »ein Erzeugniss des griechischen Geistes auf dem Boden des Evangeliums«.

A filozófia s a keresztyénség ez organikus egygyéképzését megszüntette az egyházi reformáció s a modern tudomány. A reformáció a vallásos hit és a filozófia régi egysége alapgondolatának véget velet, kétséget emelt az ellen, mintha a gondolkodás s az ismeret volna az ember lényege, s helyébe a cselekvő engedelmisségben nyilvánuló gyakorlati erkölcsi feladatokra fektette a fősúlyt. A keresztyénséget Lutherék gondosan elkülönítették a filozófiától, mely világnézet szoros következménye — mint Überweg igen szépen mondja — minden filozófiának megszüntetése lett volna a hit

közvetlensége és bensősége javára. Később azonban az új egyházszervezettel kapcsolatos tanrendszer szükségességének kifejlődésével a filozófia, különösen Aristoteles, mint a tudományos forma mesterének nélkülözhetetlenségéről győződött meg a reformáció, bár Lutherben és Melanchthonban továbbra is az egyházi reformátor s a praeceptor képezi a döntő mozzanatot.

Még nagyobb mértékben szüntette meg a keresztyénség s a filozófia, tehát a hit és a tudás közötti egységet a modern tudomány. A pozitív tudományok története azok emancipációjának története attól a filozófiától, a mely minden kutatást és tudományos ismeretet az istenismeretre vezetett vissza. E történet a teológiától való emancipálás történetének is mondható. A modern tudományosság a hagyományos gondolatok helyett a tapasztalásra s a matematikára, s a tekintély elvén alapuló legendák helyett a történeti oknyomozásra s a philológiai kutatásra fektette a fősúlyt. Közelebről a modern empirikus természettudomány tagadta azt, mintha az ismeret volna a legfőbb jó s mintha a tudás mint olyan vezetne az istenhez. Azóta, mint a közép kori scholastika hanyatlása idején, külön külön úton halad a keresztyénség s a filozófia, s mindegyik önálló háztartásra törekedvén, a teológusok s a filozófusok közötti consensus megszűnt az egész vonalon.

S mégis nagy igazság rejlik Justin a vértanú ama tételében, mely szerint »a keresztyénség a valódi filozófia«. Emlékezzünk csak vissza arra, a mit fentebb a filozófia kettős felfogásáról mondtunk, a mely szerint az vagy centrális alaptudomány, vagy pedig a legfőbb jóról szóló tan. Láttuk azt is, hogy mindkét felfogás hosszas kombinációk után az egységnek a viszonyában állott egymással, s csak később bizonyultak be tarthatatlanoknak ez egységet közvetítő és megállapító gondolatok. Mi hát ezek után a valódi filozófia? Kant találta el az igazit akkor, a midőn a filozófiát a legfőbb jóról szóló tudománynak definiálta. A filozófia másik felfogását, a mely szerint az centrális alaptudomány, a modern tudomány fejlődése megdöntötte, s itt különösen Kant volt az, ki Kanten szép szava szerint — »das direkte Band zwischen der wissenschaftlichen Welterklärung und dem philosophischen Weltverständnis zerschnitten hat.« Ennek felismerésében s általában az ismeret kritikája terén rejlik Kant óta a filozófiai kutatás feladata. A külső tapasztalás világa a belső tapasztalatnak s nagy gyakorlati motívumainak van alávetve, mert hát a természet tudomány útján a világ filozófiai értelmezésére el nem juthatunk. Ez vezetett Schopenhauernél arra a tételre, hogy az akarat, a »Ding an sich«, tehát a dolgok eleje és veleje.

Tehát annál marad, hogy a filozófia nem centrális alaptudomány, mivel sem a természettudomány, sem pedig a pszichológia nem vezet reája. Sőt inkább a filozófia, mint Kant tanította, a legfőbb

jóról szóló tan. Mert egyedül a legfőbb jónak eszméje az, a melynek alapján a világ és az élet helyesen felfogható. Kant mellett Platon is hívható fel tanúbizonysággal arra, hogy nem az ismeret, hanem az erkölcsi akarat és cselekvés az ember legfőbb szellemi funkciója, a miért is az erkölcsi cselekvés felette áll annak a gondolkodásnak, a melylyel a legfőbb jónak eszméje fel nem fogható. Ez más szóval így is kifejezhető, hogy nem a logikai, hanem az erkölcsi téren keresendő a szellem lényege. A legfőbb jónak eszméje, mint észeszmé az, mely az emberi szellem háztartásában az erkölcsi akaratnak és cselekvésnek biztosítja az első helyet. Bár a gondolkodás és az ismeret az emberi szellem egyetemes eszköze, de valódi tartalma e szellemnek az akarat, a személyes élet, tehát a személyek kölesönhatása terén keresendő. Egyedül az istennek vagy a vele azonos legfőbb jónak gondolata az az igazság, a mely a filozófia örök tárgya és alapja, a miből viszont következik, hogy egyedül a legfőbb jónak ethikailag feltételezett eszméjében van a világ helyes értelmezésének egyetlen kulcsa.

Im ez az igazi filozófia, mely a részletekben való eltérés mellett is lényegileg Kant nyomdokain halad, s egyúttal a keresztyén hit útjaira vezet. E hit is a legfőbb jónak eszméjén alapul, vagyis azon az eszmén, mely az erkölcsileg cselekvő engedelmességet fölébe helyezi a tudásnak és ismeretnek az emberi szellemélet világában. Mert mint keresztyének tudjuk, hogy nincs üdvösség igazság nélkül, s hogy senki sem ismerheti meg az igazságot, ki nem cselekszi a menyei atya akaratát. Ez más szóval annyit jelent, hogy a keresztyénség ugyanazon az úton vezet az igazságra, mint a Kant nyomdokain haladó filozófia, úgy hogy ma a hit s a tudomány közötti egység nem holmi spekulatív theóriák, hanem az erkölcsi célok terén keresendő.

De ha érintkezik is egymással a keresztyénség s a legfőbb jónak eszméjén alapuló filozófia, hit és tudás mégis különböző valami. A filozófia a tudománynak szabadon mozgó jellegével bír, mely, mint ilyen, új meg új alapokat és okokat keres, önmagát folyton javítja s a jobb belátásnak hódol, míg ezzel szemben a hit épen az isteni kijelentés által való benső erkölcsi megkötöttségében folyton és folyton nyer erejében és közvetlen bizonyosságában. A filozófia általános gondolataiból meg nem élhetünk. Egyedül a kijelentés szabaddokká tesz bennünket a hitben s közli velünk a minden kétségen felül álló üdvözítő igazságot. A mint valljuk, hogy »nincsen senkiben másban üdvösség, csak a Jézus Krisztusban«, épen így valljuk azt is, hogy »ő az út, az igazság s az élet.«

A keresztyénség a valódi filozófia, mivel az isteni kijelentésen alapuló közvetlen bizonyosságot nyújtja s az örök életre biztosít. Éppen ezért a szellemi élet óriási változásai mellett is igaza van Justin a vértanúnak, hogy a keresztyénség a valódi filozófia,

mivel istenben gyökerezik s az örökkévalóság jelegét viseli magán. A sok philos. rendszernek téves tanú-ágokban gazdag története csak megerősíti e magasabb értelemben vett keresztyén philosophia örökké valóságát.

Eperjes.

Dr. Szlávik Mátyás.

Gritti Lajos élete.

Ludovico Gritti. Eine Monographie. Von Dr. Heinrich Kretschmayer. Wien, 1896. (Aus dem Archiv für österr. Geschichte Bd. LXXXIII. separat abgedruckt.) 8-r. 105 lap.

Érdekes és minket közelről érdeklő munka jelent meg nemrég fenti czímen a bécsi tud. akadémia kiadásában Fialat szerzője a bécsi osztrák történetkutató oklevéltani intézet végzett növendéke, a ki Huber Alfonz tanára buzdítására fogott e magyar történeti tárgyú munkába. Ezúttal e buzdítás nem is volt eredménytelen, mert bár szerzőnk nem tud magyarul, baráti kézből felhasználhatta a mi irodalmunkat is, melynek minden Grittire vonatkozó adalékát értékesítette, sőt a mi rólunk szóló külföldi kiadványokban olyan ritkaság — a munkájában előforduló magyar hely- és személynevek is hibátlanul vannak írva. Még is sajnálnunk kell, hogy szerző maga nem olvashatta Révész Ferencz ép folyóiratunk 1890. évi folyamában megjelent hasonló tanulmányát, mert így néhol vonzóbbá tehetné volna dolgozatát, élénkebbé leírását, a hol pl. hazai viszonyainkat, a mohácsi vész utáni közállapotokat ismerteti s egyúttal kiigazíthatná volna Révész monografiája néhány hibás adatát, a mit most öntudatlanul tesz meg, anélkül, hogy azokra mindig rámutatna. Dolgozata különben alapos készült-ségre, helyes tájékozottságra és nagy szorgalomra vall és teljesen kimeríti tárgyát, bár néhol bővebb is lehetne jellemzéseiben. A meglévő irodalom mellett, kutatót és kutattatót nemcsak külföldi levéltárakban, de a hazaiakban is, összesen valami 36 gyűjteményben; s ez lelkiismeretességét dicséri, mert egyébiránt az eredmény nem áll arányban ügylátszik a ráfordított fáradság nagyságával, mivel munkája végén mindössze is 22 kiadatlan oklevelet közölhet a mi országos levéltárunkból, továbbá a körmezbányai és brassói városi, a besztercei vármegyei, a bécsi cs. és kir. állami, a brüsszeli és velencei levéltár-ból, melyek valami lényegessel bizony nem igen szaporítják Gritti élet-rajzi adatait.

De azért érdemes volt tárgyával foglalkozni, s ép külföldi írónak, a ki elfogulatlanul ítélve, Grittit igazi kalandornak jellemzi, a kit esze és pénze Sztambulból hazánkba hajtva, országkormányzóvá tett s elbizakodott nagyravágyásában még a korona elérésére is gondolt!

Gritti e legújabb monografiáját a Révészével párhuzamosan ismer-tetjük, (melylyel terjedelmére nézve is megegyezik) hogy kijavítsuk ennek

nehány téves dátumát, s könnyebben rámutathassunk egyúttal amannak gyengéire is.

Az eredetileg Gratolani nevű családból származó Gritti Lajos 1480-ban született Konstantinápolyban s nem 1501-ben, vagy „nehány évvel előbb“, a mint eddig tudtuk. Atyja kiszabadulván török börtönéből 1496-ban (s nem 1502-ben) hazatért Velenczébe és fiát a páduai egyetemen taníttatta; de törvénytelen születése elzárván előle a velencei szolgálatban való haladás útját, tíz év múlva 1507 vagy 1508-ban a török fővárosba ment kereskedőnek. Minden üzlethez értvén, itt néhány év alatt nagy hírre és vagyonra tett szert, a mi őt a portán is kedvelt emberré tette; üzleti ügyeiben sokszor elhajózott Velenczébe s az olasz kikötőkbe, s egy erre vonatkozó adat vezette félre Révész, azt hívén, hogy még 1517-ben is Olaszországban tartózkodott.

Történetünkben Gritti a mohácsi vész utáni nemzeti küzdelmeinkben szerepel először, befolyásával megakadályozván a törököt abban, hogy hazánkba törve Zápolya János ellen fellépjen. Ezért, midőn annak követe Laski Jeromos 1527 december végén Konstantinápolyba ért, útasításához képest felkereste Grittit, s csak az ő közbenjárásával tudott küldetésében sikeresen eljárni; úgy hogy a visszatérni készülő Laski őt ajánlta 1528 febr. 3-án János király képviselőjéül a szultánnak.

Új szerepében Gritti híven szolgálta János király ügyét, folyton Ferdinánd elleni háborúra: izgatta a szultánt, s kétségkívül nagy érdeme van abban, hogy az, óriási seregével a következő évben csakugyan hazánkba jött és János királyt méltóságában megerősítette. A szultán kíséretével érkezett Gritti is, eleinte mint a török sereg élelmezője s midőn Buda elfoglalása után a győztes Szolimán Bécs alá vonult, Grittit a király tanácsosául a török őrséggel Budán hagyta. Gritti tehát nem követte a szultánt Bécs alá, mint Révész állítja, a mit bizonyít az a mellékletül közölt szept. 17-iki Budán írt levele is, melyben már egri püspöknek, főkincstartónak és királyi helytartónak nevezi magát; mely czímeket úgylátszik frissiben, már megerősítése napján megkapta János királytól, a mi rendkívül jellemző Grittire — bár, megvallom, ezt maga Kretschmayer sem veszi észre és említi.

A király, Ferdinánd készülődéseit látván, Grittit 1530 jan. első napjaiban a portára küldte, a ki ott töltötte jóformán az egész évet és csak okt. 10-én (s nem a vége felé) ért vissza Budára, még elég jókor ahhoz, hogy török segélyével is az ország fővárosát megvédelmezni segítse Rogendorf ostroma ellen. A németek decz. 23-án vonultak el Buda alól, mely a mienk maradt az országgal együtt; de ennek nagy ára volt, mert a ravasz olasz már aznap Magyarország kormányzójának nevezi magát Zsigmond lengyel királyhoz intézett levelében és János király karácsony másodnapján ki is állította számára kinevező oklevelét, nem annyira hálából eddigi szolgálataiért, mint inkább a helyzet kényszerűségéből, a szultán egyenes kívánságára.

E kinevezetésnek nagyon sok ellenzője volt, mert a főurak nem szívesen látták és tűrték a fondorkodó olaszt az ország élén, kivált hogy az visszaélt hatalmával s alattomban János király ellen működött, úgy, hogy a trónkereső szerencsefi bukásáig innen csak egy kis lépés maradt.

Gritti 1531 jan. végén (s nem 10-én) indult másodszor a szultánhoz, hogy a visegrádi három hónapos fegyverszünet jóváhagyását kieszközölje, s követte őt Laski is. Itt Grittit rendkívüli pompával fogadták s mindent megtettek érte, kivált, míg Ibrahim fővezér kormányon volt. Kieszközölte az egy évi fegyvernyugvást, de azért a szultán nagyban készült Ferdinánd, Gritti meg János király s a moldva-havasalföldi vajdaságok ellen, melyeket hallatlan nagyravágásában szintén megakart szerezni magának, vagy érdektársainak. Titkos üzelmei azonban kitudódtak otthon is, úgy hogy nem igen mert hazatérni, s beletelt egy egész év, mire 1532 febr. 26-án megindult Havasalföldén a szultán előcsapatjával. Nem is egy hónap alatt Tergovistére ért s ott toborozta össze moldva oláhokból álló seregét, hogy fegyveresen törjön Erdélybe s valósítsa meg terveit, ha békés úton nem sikerült. Még április 16-án is onnan csalogatja magához az iránta gyanakvó Nádasdy Tamást, de május 25-én (s nem június elején) már Brassó alatt táborozik, június elsején Sárkánynál van, aztán ostromolni kezdi a Ferdinánd-párti Nagy-Szebent, melylyel békét köt; majd országgyűlést tart, Révész szerint, jun. 14-én Vízaknán és sietve tovább haladván, Kolozsváron és Váradon át két hét múlva már Debreczenben volt és jul. 6 vagy 7-én ért vissza Budára, hol nagy ünnepélyességgel, de tettetett örömmel fogadta maga a király is, és még aznap kinevezte a magyar seregek főhadvezérévé.

Innen kezdve az események gyors egymásutánban következnek. Gritti jul. 17-én indul Eszékre a szultán üdvözlésére, s az ott vett titkos útasítások után visszatért ismét Budára, hogy aztán aug. közepén Esztergom kiostromlására siessen, a mi azonban nem sikerülvén két hónap alatt sem, gyorsan Belgrádba ment az oda vonult szultán elé s onnan János királyra kedvező hírekkel és segélylyel decz. 21-én ismét vissza Budára. Az alattomos olasz most dicsőége tetőpontján állott; számba sem vette a gyenge királyt, a vár meg volt tömve katonáival, ellenfeleit kíméletlenül tette el láb alól, mint pl. a két Ártándy-testvért, zsarolásával pedig a főurak vagyona felét követelte adóban, s ki tudja mi történik, ha a szultán parancsára 1533 márcz. 25-én Konstantinápolyba nem kell mennie.

A portán gyanúsán nézték Gritti kegyetlenkedéseit és útasításai ellenkező hatalmaskodását, de ő a mindenható Ibrahim nagyvezér segélyével tisztázta magát, hogy annál gyanútlanabbul folytathassa kétszínű szereplését abban a mozgalmas évben, melyben egymást érték Ferdinánd és János király követei, a ki az olasz ellenőrzésére

Verbőczyt is leküldte. Gritti valamennyivel tárgyalta s mindegyiket áltatta, úgy hogy befolyása is annyira megingott, hogy János királynak ép a törökök árúlták el titkos szándékát, vigyázatra figyelmeztetve őt. A király ezúttal résen is állott, Erdélyben általános volt a hadi készülődés s mindenfelé fegyverkeztek, hogy az olasz, kinek szándékaival senki sem lehetett soha tisztában, váratlanul meg ne lepje.

Mindezt azonban Gritti is jól tudta, értesülései biztosak voltak, de bízott régi jó szerencséjében és kísérő serege nagyságában, melylyel 1534 jun. 18-án elhagyta Konstantinápolyt. Két év előtti rendes útján, Oláhországon át tört be Erdélybe, s aug. 7-én ért Brassó alá, hogy ott Antal fiával és hívei seregével egyesüljön. Ezek közül Dóczy János és Batthyányi Orbán felbuztatták Grittit, hogy végezzen régi ellenfele: Czibak Imrével, a közelben táborozó erdélyi vajdával, s midőn annak ezek az önző hazaárulók fejét vették, a közhangulat annyira felháborodott e gatzetten, hogy a trónkereső jónak látta már aug. 13-án az újonnan megerősített Meggyesre húzódni, mely előtt tíz napig táborozott, mivel a lakosok nem bocsátották be a városba, melynek minden kapuját befalazták; de aztán elfogtván a város tanácsát, végre is bevonúlhatott, hogy jobban védelmezhesse magát. Hanem ez már hiába való erőlködés volt, mert az elkeseredésökben felkelt erdélyi nemesség 40,000-nyi serege Majláth vezérlete alatt, kihez még Péter moldvai serege is csatlakozott, körülzárta a várost, melyben a kormányzó reménytelenül várta a végzetes órát. Többszöri roham után, végre szept. 29-én sikerült az ostromlóknak a várost bevenni s a magyarokat és szászokat nem bántván, csupán a törököket mészárolták le.

Gritti látván az úrúlast, lóra ülve kifutott, hogy legalább karddal kezében érje a halál, de a moldvaiak elfogták s kiszolgáltatták Majláthnak, a ki a magyarok kívánságára irgalom nélkül kivégeztették Dóczyval együtt, a kit felnégyeltettek.

Ez volt a bosszú Czibak vajda megöletéseért s a vége Grittinek, a mit Révész egyébiránt szerzőnkél élénkébben, valósággal érdekeszítően írt le, azzal a helyes meggyőződésével fejezvé be munkáját, hogy „Gritti emlékezetén a magyar nemzet génusza nem talál semmit, a mit rajta sajnálni tudna; a fájdalom, a keserűség átka az, mely sírját őrzi Erdély bérczei között.” Ezért jól esik, ha most egy idegen író is ugyanily szellemben írja meg életét a külföld számára, a mely munkáját mindenesetre tanúságosan, sőt élvezettel fogja olvasni és használni. Mi meg elismeréssel tartozunk szerzőnek, érezvén, hogy ismét szaporodott egygyel azoknak a könyveknek a száma, melyek történetünket elfogúlatlanul, igazságosan méltatják.

Veress Endre.